

FUNKCIJE PREŽIVITKA IN DRUŽBENA REALNOST PREŽIVITKARJEV

Izvirni znanstveni članek | 1.01
Datum prejema: 13. 9. 2023

Izvleček: Avtorica v prispevku na podlagi analize kriminalnih primerov iz začetka 19. stoletja in na podlagi civilnih pravnih patrimonialnega sodišča Bled, predvsem iz sredine 18. stoletja, analizira doživetje preživitka in izkušnje življenja v preživitku. Tega so na formalni in neformalni ravni uporabljali različni sloji podeželskega prebivalstva za predajo imetja (ne zgolj posesti) *inter vivos*, da so si zagotovili delno ali popolno oskrbo, ko so bili delovno nezmožni (praviloma zaradi starosti), a tudi za ohranitev določenega premoženja za krizne čase.

Ključne besede: preživitev, staranje, življenje v preživitku, medgeneracijski odnosi

Uvod

Izkušnje starosti in starostnikov na podeželju ter odnos do njih so bili v 18. in 19. stoletju izredno heterogeni. Povezani so bili z veliko socialno heterogenostjo na podeželju, na katero opozarjata že avstrijska demografska in socialna zgodovinarja Michael Mitterauer (1982) in Reinhard Sieder (1996). Socialna heterogenost ni bila odvisna zgolj od kakovosti zemlje in mikro podnebja, ampak so nanjo vplivale tudi gospodarske politike zemljiških gospodov, predvsem deljivost in nedeljivost kmetij in posledično različno velika kmečka gospodarstva. S spodbujanjem obrti in drugih neagrarnih dejavnosti so lahko še dodatno večali delež kmečkih podslojev – kajzarjev in gostačev, ki so se preživljali z neagrarnimi dejavnostmi ali občasnim delom v kmetijstvu (prim. Sieder 1996); na prostoru današnje Avstrije je sredi 19. stoletja delež oseb brez zemlje dosegel tretjino prebivalstva (Sieder 1998: 12–13), verjetno pa bi lahko takšno oceno razširili tudi na večino današnjega slovenskega ozemlja. Pod vplivom vplivnih konceptov »celotne hiše«¹ (Brunner 1968), ki je zaznamovala politično teorijo zgodnjega novega veka ter družino razumela kot harmonično medgenera-

1 Gre za politično-pravno definicijo »družine« kot samozadostne gospodarske enote v zgodnjem novem veku, ki jo je v 19. stoletju najprej prevzel konservativni socialni politik Wilhelm Heinrich Riehl, v zgodovino pisju pa jo je utemeljil Otto Brunner. Celotna družina je poleg vseh članov, ki so bili sorodstveno povezani, vključevala tudi vse, ki so bili pri družini zaposleni (najpogosteje hlapce in dekle, vajence in pomočnike), pa tudi gostače.

Abstract: Based on the analysis of criminal cases from the beginning of the 19th century, and the civil litigation of the patrimonial court of Bled from the mid-18th century in particular, the article examines the perception of "retirement arrangements" and the experience of living in subsistence, which was used on a formal and informal level by different social groups of the rural population for the surrender of property (not just possessions) *inter vivos*, with the aim of guaranteeing partial or full care for the time of incapacity for work (usually as a consequence of the incapacity for work in old age), as well as for accumulating a certain amount of wealth for times of crisis.

Keywords: old age, transmission of property, property transmission with alimony and subsistence arrangements, living in "retirement", intergenerational relationships

cijsko in solidarnostno skupnost, se je v zgodnejših znanstvenih študijah uveljavila podoba o preživitku² kot obdobju umika in pokoja (Held 1982). Mit o harmonični patriarhalni družini je v preučevanju starosti ustvaril mit o »zlati dobi« starostnikov (Troyansky 2015).

Posebej v 19. stoletju, ko imamo še zelo malo osebnih pričevanj, je razkrivanje izkušenj preživljanja starosti metodološko in vsebinsko precej zahtevno raziskovanje. Izkušnje starosti so zavite v stereotipno predstavljanje »Drugega«, deloma uokvirjene v ideje o »srečni starosti« premožnejšega kmečkega življa v okviru razširjene družine, deloma pa v posmehljiv in podcenjujoč odnos do starih ljudi, ki se kaže v pravljici literaturi in izročilu (Ramšak 2017: 43). Preživljanje starosti na podeželju je kontaminirano tudi z meščansko moralo. Ker gre za izredno dolgo dobo v življenju, so izkušnje starosti že zaradi bioloških okoliščin zelo različne glede na fizične lastnosti posameznika in prisotnosti s starostjo povezanih bolezenskih stanj, odvisne pa so tudi od spola, poklica, ekonomskega in socialnega položaja posameznika, njegovih socialnih mrež, njegove samopercepcije, družbenega ugleda, socialnih mrež, konceptov solidarnosti in družbenega nadzora v podeželskih skupnostih, pomena rodbine, ritualov skupnosti in stopnje družbenega

2 Slovenski etnološki leksikon definira preživitev kot historični pravni običaj predaje premoženja in garancije preživitve (z eno ali več prvinami: zagotavljanje hrane, stanovanja, obleke) ter določenih pribojškov (Simič in Makarovič 2004: 472), pri čemer je posebej poudarjeno, da je raba sodobnega pravnega termina preživitev napačna.

nadzora ter ne nazadnje od deleža trajno in začasno delovno neaktivnih posameznikov (Čeč 2017; glej tudi Thane 2003). Ker je preživitev ena od možnosti življenja v starosti, ki je tudi v slovenskem prostoru kljub dobrim študijam še premalo raziskana, v prispevku analiziram zgolj to kompleksno obliko življenja v starosti.

Preživitev je kot pravna, ekonomska in družbena regulacija že stoletja prisoten v fevdalnih in drugih zgodnjeno-veških razmerjih in se je v spremenjenih pravnih okvirih ohranil kljub temu, da se je univerzalno pokojninsko zavarovanje sprva ponujalo kot njegova zamenjava, kar bo predstavljeno tudi v tem prispevku. Ker gre pri odločitvi za odhod v preživitev tako v preteklih kot v sodobni družbi za splet kulturnih, političnih, ekonomskih, družbenih, pravnih in individualnih spodbud in prisil, bodo v prispevku v nadaljevanju najprej predstavljeni različni načini, motivi in prisile prehoda v preživitev ter nato še izkušnje posameznikov z življenjem v preživitku, s posebnim poudarkom na medgeneracijskem nasilju. Ker večina tujih analiz preživitkov interpretacije gradi ravno na pogodbah, ki vključujejo preživitke, in zaključke vleče zgolj na podlagi pogodbenih določil, lahko ravno analiza sodnih protokolov patrimonialnega sodišča in kazenskih sodišč³ razkrije veliko kompleksnejšo podobo življenja v starosti, saj ne razkriva zgolj konfliktov v preživitkarskih razmerjih, ampak tudi neformalne prakse preživitkarskih dogovorov, strategije in načine preživetja preživitkarjev ter veliko bolj dinamično družbeno in spolno strukturo preživitkarjev (ne zgolj »hišnih gospodarjev«), nenazadnje pa tudi veliko širši nabor imetja, ki se ga predaja kot preživitev. Vsaj delno lahko analiza teh virov pokaže tudi spremenjene kulturne motive in politične pritiske, ki posameznika prisilijo v predajo posesti. Za analizo smo izbrali gradivo zemljiškega gospostva Bled, v katerem je bila praksa preživitka precej pogosta že v 17. in 18. stoletju, in kazenske procese deželnega kazenskega sodišča, ki zajemajo večji del Kranjske, v desetletju 1820–1830. Vsi uporabljeni viri (obravnave pred patrimonialnim sodiščem, kazenske zadeve) ponujajo tudi nekaj odgovorov na vprašanja odnosa zemljiških gospodov do družbenih izzivov, povezanih s starostniki.

Preživitev: med političnimi in pravnimi koncepti ter realnostjo

Preživitev so z različnih vidikov analizirali konec 19. in v začetku 20. stoletja predvsem v okviru novih idej univerzalnega pokojninskega zavarovanja, ko so iskali obstoječe (več stoletij trajajoče) prakse neaktivnega življenja in posledično tudi zmanjšanja družbenega vpliva ali družbene degradacije (prim. analize v Schmidt 1920: 1–25). Preživitev so prikazovali kot politični, ekonomski, davčni

in pravni problem (Sturm 1899: 199). V eni od takšnih študij (Schmidt 1920) so ugotavljali, da je trajanje preživitka v avstrijskih kronovinah le redko trajalo manj kot 15–20 let. Študije tistega časa so ustvarile podobo preživitka kot faze neaktivnega, »umaknjene« življenja (Sieder 1996: 61; glej tudi Held 1982), »faze življenja«, ki je namenjeno ritualni pripravi na smrt, in so bistveno vplivale na historične, demografske in etnološke raziskave v 20. stoletju. Idejam o harmonični veliki družini so sledile študije večgeneracijskih gospodinjstev na podlagi popisov prebivalcev in *statusov animarum* (ena takšnih je Held 1982), v katerih so avtorji ugotavljali, da v zgodnjem novem veku preživitev ni bil posebej razširjen. Avstrijski zgodovinar Josef Ehmer je poudaril, da je treba preživitev razumeti širše, saj ni predstavljal zgolj oblike družinske skrbi za ostarele in s tem dela družinskih medgeneracijskih odnosov, ampak je bil (sicer redkeje) povezan z ekonomskimi razmerji, torej s hišnim gospodarstvom. Zato so se preživitkarske pogodbe sklepale tudi med »strankami« – osebami, ki niso bile v sorodu (Ehmer 1990: 29). Zaključil je, da je ravno zaradi relativne redkosti sklepanja preživitkarskih pogodb med ljudmi, ki niso bili v sorodu, koncept preživitka bolj vplival na ideologijo medgeneracijskih odnosov kot na dejansko medgeneracijsko solidarnost. Uveljavila se je tudi teza, da je bil preživitev privilegij bogatih. Avstrijski zgodovinarji so zato 19. stoletje označili tudi kot stoletje »difuzije« preživitka kot posledice večje donosnosti kmečkega gospodarstva (Ehmer 1998: 60), a je razlogov za širjenje preživitka v nekaterih delih Avstrijskega cesarstva več (prim. Grulich 2001). Vse do zemljiške odveze (1848), pa tudi še desetletja pozneje, so politiko preživitka zagotovo omejevali ali spodbujali interesi zemljiških gospodov ter zunanji pravni in politični pritiski in okoliščine, ki so posegali v rituale ter individualne prakse (in želje) pri predaji premoženja.

Pri interpretacijah preživitka v znanstvenih obravnavah, ki izhajajo iz meščanske utopične ideje o solidarni razširjeni patriarhalni družini kot bivanjski in delovni skupnosti, v kateri velja pravilo senioritete, ter političnega utemeljevanja univerzalne pravice do starostnega zavarovanja in pokojnine, se pozablja na veliko simbolično vrednost, ki sta jo imeli v podeželskih skupnostih rodbina in zemlja. Kot kažejo v nadaljevanju predstavljeni primeri, je bila prav zaradi ohranjanja rodbinske časti in zemlje pomembna strategija podeželskih družin predaja rodbinske posesti oz. tradicije izkušenemu dediču, ki je imel največ lastnosti, potrebnih za uspešno nadaljevanje rodbine: gospodarsko spretnost, določene moralne odlike, delavnost in fizične lastnosti. Samouki zbiratelj ljudskega izročila Gašper Križnik iz Motnika je v svojih odgovorih na vprašalnik črnogorskega

³ Gre za sodišče, ki je pristojno za sojenje podložnikom v civilnih zadevah (dolžniške, kupoprodajne, oporočne in poročne zadeve, spori, prelomi pogodb in dogovorov, žaljenje časti, določene oblike nasilja).

pravnik Valtazarja Bogišića⁴ o pravnih šegah pri slovenskih narodnih posredno opozoril na pomen rodbine in medgeneracijskega prenosa rodbinske posesti, saj naj bi v določenih okoliščinah rodbinska dediščina določala kriterije v medsebojnih razmerjih v družini. Priženjen zet (imenoval ga je »domazet«) naj bi bil po šegah, ki jih je poznal, ženi bolj podložen kot žena njemu (Polec 1945: 23).

Ker se je ponekod v alpskem prostoru preživitev kazal tudi v stavbni kulturi (Dolenc 1935: 148–149), so etnologi potrdili pomen preživitkarskih pogodb v družinskem spominu in praksi (Makarovič 1995: 145), a so obenem ugotavljali, da jih ni ravno veliko (Ramšak 2017: 40–41; glej tudi Makarovič 1994), pa tudi, da jih v določenih okoliščinah, na primer na Kočevskem, ni zaznati ne v izročilu ne v stavbni kulturi (Makarovič 2005). Četudi se v definicijah preživitka predajnik posesti oz. lastnine praviloma pojavlja v podobi »kmeta« (Makarovič 1994; Makarovič 1995: 271; Kačičnik Gabrič 2017: 63–76), pa primeri v mikro študijah opozarjajo na različne družbene skupine, ki so se odločale za predajo imetja s preživitkom.

Preživitev na prostoru današnje Slovenije – razširjenost in omejitve

Institut preživitka zagotovo združuje dva pomembna elementa, in sicer prenos določene lastnine oz. imetja, pravic in dolžnosti na eni strani ter socialno garancijo za posameznika oz. posameznike na drugi strani. Številne socialne funkcije preživitkov naj bi omogočale vsaj minimalno oskrbo in zagotavljale povezavo z določeno hišo, s tem pa tudi stalnost strehe nad glavo in ohranjanje določenega družbenega ugleda (prim. Zeitlhofer 2014). Zagotavljale so, da posameznik ni bil odvisen zgolj od solidarnostnih obveznosti skupnosti, ki so pogosto vključevale tudi selitev od hiše do hiše (prim. Židov 2012). Preživitki niso nujno zagotavljali preživetja in popolne oskrbe posameznika, so pa lahko predajniku omogočili določeno avtonomijo ali ohranitev določene avtoritete. Ker so se predajniki zavedali tveganj, ki so bila povezana z odhodom v preživitev (zmanjšanje družbenega vpliva, potencialni konflikti, slaba oskrba v preživitku), je bila predaja premoženja, kjer ta ni bila povezana z velikimi stroški, odvisna od številnih dejavnikov. Negativni odnos do preživitka so ob koncu 19. stoletja vzpostavili tudi politika in pravnik (kot je razvidno iz Kačičnik Gabrič 2017: 68). Odnos do trajno delovno nezmožnih, katerih večino so vendarle predstavljali ostareli, je bil veliko bolj kompleksen. Ker je bil proces staranja postopen, je bila pogosto tudi izguba fizičnih moči in psihične kondicije postopna. Tako se je tudi vloga posameznika v preživitku postopoma spreminjala.

Na preživitev so do leta 1848 vplivala fevdalna razmerja. Vsaj v dveh historičnih deželah – na Kranjskem in veliki

večini Goriške (z izjemo kolonata v Goriških brdih) – ter na nekdanjih štajerskih komornih posestvih so prevladoval kupne kmetije (Polec 1936; Krošl 1941), ki so po osnovni definiciji omogočale ustvarjanje preživitkov, saj je urbarialni zavezanec z njimi svobodno razpolagal. V praksi pa je bila tudi predaja zakupnih⁵ kmetij vsaj od 17. stoletja podobna.⁶ Vendar pa je bilo tako za zakupne (večina dolenskih kmetij razen na nekdanjih komornih posestvih) kot kupne kmetije (Gorenjska, Notranjska) treba ob predaji plačati določeno vsoto denarja, ki je imela več poimenovanj – umrščina ali primščina (Krošl 1941; Vilfan 1980). Dajatvi sta se plačali ob predaji kmetije ob smrti prejšnjega urbarialnega zavezanca ali ob prevzemu kmetije (ob poroki, umiku lastnika, prodaji). Iz nekaterih primerov lahko domnevamo, da je previsoka višina dajatve bistveno vplivala na prakse predaje imetja, saj so ljudje s predajo zavlačevali do smrti, zaradi česar je bil v teh okoliščinah preživitev redke.

V obsežnem goriškem gospostvu Rihemberk sta primščina in umrščina večkrat povzročala konflikte med podložniki in njihovimi zemljiškimi gospodi. Zato je bila praksa predanja imetja *inter vivos* (»med živčimi«) zelo redka. Med zaradi upora preiskovanimi podložniki v tem gospostvu je bil tudi kmet Peter Gorian (ali Gorjan), ki je bil star 95 let. Živel je sicer skupaj s svojim sinom, ki je bil star več kot 40 let, a je bil še vedno *pater familias*, kot so posebej opozorili. Zgolj v enem od 72 ohranjenih sodnih procesov je kmetijo prevzel sin, sodniki pa so posebej poudarili, da oče še živi v gospodinjstvu (ÖStA, šk. 23, str. 156–216).

Stanje raziskav družinskih jeder v 19. stoletju ne dovoljuje sklepov o razširjenosti preživitka na podeželju današnjega slovenskega prostora. Analiza popisov prebivalstva iz leta 1869 za nekatere podeželske občine v okraju Novo mesto je pokazala, da so 60-letniki in starejši iz vzorca skoraj enako pogosto živeli s svojimi otroci kot z drugimi sorodniki in nesorodniki (vzorec je zajel 94 posameznikov), le trije ostareli pa so živeli kot sozakonci – in bi lahko živeli v ločenem preživitku (Pančur 2017: 191). Realni pokazatelj razširjenosti preživitka in odnosa do starosti na podeželju je zagotovo kratka, a zelo intenzivna javna razprava ob predlogu splošnega starostnega zavarovanja (1908/1909), ki bi vključevalo tudi podeželje. Če je bil glavni argument za uvedbo starostnega zavarovanja na Češkem odprava bremen preživitkov (Skalicky v Kačičnik

⁴ Gradivo je objavil slovenski pravnik, akademik in pedagog Janko Polec (1945), o pomenu Križnikovih odgovorov pa je študijo objavil pravnik Vladimir Simič (2008).

⁵ Gre za različni vrsti razpolaganja na kmetijah in kajžah (obenem urbarialnih enotah), ki je bilo posledica zgodovinskih posegov v načine njihovih predaj, a je v praksi za oba tipa kmetij v obravnavanem času veljalo, da se po smrti urbarialnega zavezanca prenašata na dediče ob plačilu dajatve (Vilfan 1980: 433–434).

⁶ Raziskovalci, ki se usmerjajo na druge dele pravnega prostora Habsburške monarhije, zato ta institut postavljajo v začetke novoveškega obdobja v določenih delih Evrope in ga vežejo na določene tipe posesti (Sieder 1998: 62–63).

Gabrič 2017: 76),⁷ so bili na Kranjskem glavni problem (neurejene) oskrbe starostnikov berači (Miklavčič 1909: 298). Predlog zakona je na podeželju na Kranjskem naltel na odpor, saj so starostno in neugodno zavarovanje na podeželju dojeli zgolj kot nov davek (glej Miklavčič 1909: 298; prim. Krek 1909; Remec 2017: 81–84). V medsebojnih političnih obračunavanjih se je razkrilo nekaj perečih vprašanj slovenskega podeželja: »Kdor nima smisla za tragiko, ki jo nam kažeta ‚Hlapec Jernej in njegova pravica‘ in ‚Revček Andrejček‘, ta ne bo glasoval za ta načrt [zakon, op. a.]« (B. n. a. 1909: 2), so zaključili. Sklicevanje na literarni deli je bilo obenem sklicevanje na zelo tipizirane in mestoma utopične podobe starosti in odnosov do starostnikov: na dolžnost delodajalca, da v preživitev vzame dolgoletnega člana hišnega gospodinjstva (hlapca), ter na podobo pasivne, socialno neaktivne starke – preživitarice in starostnika – berača, ki je povezovalni motiv obeh del.

Prehod v preživitev kot kulturna, ekonomska in socialna praksa

Odločitev za predajo imetja in prehod v preživitev je bila odvisna od številnih dejavnikov, pri čemer v nasprotju s prevladujočo usmeritvijo novejših raziskav (Zeitlhofer 2014; Otterer 2021) niso bile najpomembnejše ekonomske okoliščine oziroma velikost kmetije. Okoliščine analiziranih virov kažejo, da so bili enako pomembni socialni in gospodarski položaj predajnika, njegove fizične in druge okoliščine, obnašanje v javnosti, pritisk skupnosti in zemljiškega gospoda, poročne, rodbinske in posestne strategije, simbolne vrednote ter dolžnosti medgeneracijskih odnosov. Na makro ravni so na odločitve vplivale tudi politične okoliščine, spremembe v dednem pravu, davčne in vojaške obremenitve. Kot tretji dejavnik spodbude ali zaviranja odhajanja urbarialnih zavezancev v preživitev je zagotovo treba upoštevati tudi interes zemljiških gospodstev, saj bi lahko predolg preživitev predstavljal gospodarski problem in preveliko obremenitev kmetij (Sieder 1998: 61). Po drugi strani je ravno preživitev z nedeljivostjo imetja ohranjal ekonomsko moč urbarialne enote (kmetije, kajže, ipd.) kot gospodarske enote zemljiškega gospodstva. Deloma so bili motivi socialni (in tu so bili interesi predajnika najbolj skladni z interesi zemljiškega gospodstva): s preživitki so zagotovili določeno preskrbo oz. storitve, ne samo zase (in za svojo delno ali popolno delovno onemoglost), ampak tudi za otroke – brate (in sestre) ter otroke iz različnih zakonov. Premoženje (tudi premično), na katerega se je vezala zahteva o preživitku, je bila tudi dota matere.

Že analizirani primeri posamičnih pravnih zapisov preživitkov iz različnih gospodstev in delov današnjega sloven-

skega ozemlja, predvsem iz druge polovice 19. stoletja, kažejo predvsem dva trenda: večjo pojavnost preživitka v prostorih, kjer je bil tradicionalno prisoten, in predajo kot reševanje potencialne krize imetja in rodbine (prim. Kačičnik Gabrič 2017: 67). V razpravi analizirani viri potrjujejo tudi delovno hipotezo, da so v določenih primerih ključno vlogo igrale demografske, biološke in družinske okoliščine (hči kot edina dedinja, vdovstvo, bolezni, starost oziroma fizična nezmožnost, nedoletnost ali opravilna nezmožnost otrok). Če je bila kmetija premajhna, da bi najemala delovno silo za določena fizično intenzivna dela, ali če ni bilo dovolj moške delovne sile, je pri izraziti spolni delitvi dela na kmetiji najti več primerov, ko so moški ali zakonca odšli v preživitev. Primer drugačnih izkušenj starosti so bili tudi kajžarji, torej tisti, ki so imeli poleg hiše mogoče samo še vrt ali kakšen manjši košček zemlje in so se primarno preživljali s podeželsko obrtjo, delali v predindustrijskih obratih ali se preživljali z dnino. Imetje (posest, kajžo ali obrtno orodje) se je v teh primerih predajalo z namenom, da bi se okrepilo gospodarsko moč dejavnosti, s tem pa tudi v večji meri zagotovilo trajno oskrbo predajnikov, kar verjetno kaže tudi primer kajžarske vdove Neže Gogola.⁸ Njen konflikt s sinom Mihaelom oz. Miho Gogolo je nastal zaradi njegovih »nepreskrbljenih« bratov. Mati je od prevzemnika kmetije zahtevala, da brate Jakoba, Štefana in Petra nauči trgovanja ali jim kako drugače pomaga do »kosa kruha«. Mihael Gogola se je branil, da jih je hotel učiti, a so odšli od doma. Mati mu je zabrusila, da so bili prisiljeni oditi, ker niso dobili podpore, in da je Mihael z njimi ravnal slabše kot s tujimi ljudmi, saj »da še posli dobijo plačilo, bratje pa ga niso«. Obenem je zahtevala izplačilo 36 goldinarjev. Sodišče je v negotovih razmerah razsodilo, da mora Mihael sodišču plačati 16 goldinarjev, ki jih bo to izplačalo bratom, če se bodo stalno naselili v gospostvu (AS 721, knjiga 41, 20. 9. 1753, str. 440–441).

Kmetje so zaradi izgube moči in ugleda, ki je bil nesporno povezan z odhodom v preživitev, s slednjim zavlačevali. Gašper Križnik je opozoril, da obstajata dve praksi – določeni očetje otrokom razdelijo deleže, da lahko slednji gospodarijo z njimi, če pa očetje menijo, da so otroci zapravljeni, premoženje obdržijo do svoje smrti. Dodal je še, da je s spremembo stanu ali z vstopom v določene poklice oče izgubil oblast nad otroki (Polec 1945: 24–25). Tak pravni odnos do otrok nakazujejo tudi pravne in druge šege v gospostvu Bled. Tam je bila praksa predaje posesti in zagotavljanja preživitka pogostejša kot v mnogih drugih gospostvih. Dogovor o preživitku je bil pogosto vključen že v poročno pogodbo – podobno je za različne dele današnje Avstrije ugotovil Held (1982). Iz nekaterih družinskih sporov se zdi, da je bil del poročnih ritualov namenjen tudi

⁷ V prvi polovici 19. stoletja je v majhni češki župniji Kapličky, ki jo je sestavljalo 100 gospodinjstev, v obdobju 40 let 68 odstotkov vseh hiš zamenjalo lastnika tako, da je bil obenem določen preživitev za predajnike posesti (Zeitlhofer 2014: 275).

⁸ Živeli so v Ribnem, tožeči sin je bil star 42 let in je imel dva otroka, stara tri in eno leto. V popisu leta 1754 je h gospodinjstvu poleg matere prišteta tudi šestnajstletna sestra Neža (B. n. a. 2016: 37).

dogovorom o prihodnosti rodbine. Sestavni del dogovora med rodbinama obeh mladoporočencev je bil tudi dogovor o načinu gospodarjenja; praviloma so se odločali med skupnim gospodarjenjem in predajo kmetije ob smrti gospodarja ali pa za prehod v preživitev, v nekaterih primerih pa je oče ostal gospodar z obljubo, da bo poročeni sin prevzel posest po njegovi smrti.

Pri dogovorih je sodelovala tudi skupnost, med katerimi so večji zaupniki v primeru konfliktov nastopali tudi kot prič sklenjenih dogovorov. Vsaj v blejskem gospostvu so bili dogovori sklenjeni pisno, če je šlo za predajo posesti ali nepremičnine, na katere so bile vezane urbarialne dajatve in dolžnosti. Pogodb vsaj v 17. in 18. stoletju udeleženi niso znali prebrati, zanašali so se na izrečene besede in priče, ki so bile prisotne pri sklenitvi ustnega dogovora.

Primer Anžeta Rozmana iz 17. stoletja (AS 721, knjiga 23, 10. 4. 1668)⁹ kaže, da je lahko pritiske na družinske prakse izvajala tudi družina priženjenega oz. primoženege posameznika. Iz kratke sodne razprave je jasno, da je bil konflikt povezan z dolgovi očeta – gospodarja in da je družina primožene žene zastopala interese predajnikovega sina, ki je želel tudi gospodarsko samostojnost. Morda se je v konflikt vmešala zaradi svoje večje družbene moči in ugleda, saj je bil nevestin oče ob sklepanju ženitne pogodbe seznanjen s trenutnimi dolgovi posesti. Vsekakor študije primerov zakonskega življenja kažejo, da so imele priženjene neveste lahko zelo jasne predstave o tem, kako naj bi potekalo gospodarstvo, in da so bile lahko sprožitelj zakonskih in medgeneracijskih konfliktov (prim. Makarovič 1995; Kos 2016).

Predajne pogodbe v blejskem gospostvu niso bile sklenjene tako, da bi predajniku dopuščale preklic, in ravno v tej okoliščini se kaže vpliv zemljiškega gospostva, ki ni imelo nobenega interesa, da bi zaradi medgeneracijskih konfliktov nastali socialni problemi, četudi je prišlo do hudih sporov v gospodinjstvu in med sorodniki. Sodnike je zanimalo zlasti plačevanje dajatev in odvrčanje socialnih problemov, torej skrb za ostarele (predajnike, ki so ostali brez premoženja), sploh če je šlo kmetije in gospodinjstva, ki so lahko preživljale tudi predajnike (prim. Kos 2016: 158). V pravdi leta 1711, do katere je prišlo, ker je oče v nasprotju s poročno pogodbo svojega sina Jakoba Fertina z družino odganjal s svoje kmetije, je patrimonialno sodišče zahtevalo spoštovanje pogodbe in skupno življenje (Kos 2016: 192–193), da ne bo treba »ukrepati drugače«.

Na predajo kmetije je lahko vplivalo tudi vdovstvo (predvsem žensk) in upadanje fizičnih moči, pa tudi visoka starost, občasno povezana z demografskimi okoliščinami, npr. ko je zakonski par ostal brez (živečih) otrok. Verjetno je bil to motiv tudi za predajo posesti Jurija Kotrašnika in njegove žene Helene iz Koprivnika v Bohinju Jožefu in Doroteji Blazetič. Ker je šlo za predajno pogodbo, po-

godbeni strani nista bili v sorodu, saj so v sklepu sodnega postopka zelo natančno določili, kaj je prevzemnik dolžan »trajno« nuditi predajniku in njegovi ženi. Domnevo potrjuje popis prebivalstva leta 1754, v katerem sta 90-letni Jurij Kotrašnik in 84-letna žena navedena kot gostača pri 40-letnemu Jožefu Blazetiču, ki je imel štiri sinove, najstarejši pa je imel že 13 let.¹⁰ Predajnik se je na sodišče večkrat pritožil nad nespoštovanjem pogodbe, fizičnim nasiljem in zlorabami. V eni od zgodnejših pritožb sta tožena opozorila, da sta gospodarja in da se predajnik namesto dobrega dela sklicuje na staro avtoriteto, zaradi česar je »v hiši samo prepir« (AS 721, knjiga 41, 15. 6. 1753, str. 395). A ravno s ponovno tožbo sta nekdanja lastnika doseгла, da sta jedla pri svoji mizi in da se bo po smrti predajnika poskrbelo za maše zadušnice v določeni vsoti. Točno so določili vrste in količine žita, ki sta ga morala dobiti, ter količino masti, mesa in stročnic, vsako leto pa sta morala predajnika dobiti tudi kravo in tele. Za vse ostalo so v sodbi določili, da ostane novemu lastniku – urbarialnemu zavezancu.

Tudi vprašanje ohranjanja ugleda preživitkarja je v srednjeevropskem prostoru naletelo na različne interpretacije. Posamezne študije zgodovine starosti so že opozorile na zelo različne in nasprotujoče si odnose solidarnosti in konfliktov znotraj družine (Ehmer 2000: 30; Grulich 2001). Nekatero češke študije poudarjajo, da so imeli tisti preživitkarji, ki so lahko svobodno razpolagali s premoženjem, dogovorjenim s kupoprodajno pogodbo, poseben družbeno-ekonomski status in samostojnost (Štefanova v Otterer 2021: 161). Vsekakor konflikti, povezani s prežitkom, opozarjajo na izgubo družbenega vpliva in ugleda. Motiv družbene degradacije starostnikov je tudi sestavni del upodabljanja življenjskih stopnic, ki se je v zgodnjem novem veku posebej razširila med meščanstvom,¹¹ med katerim je bila izguba statusa v starosti posebej pogosta (Ehmer 1996). A mnogi predajniki so želeli ohraniti del avtonomije in tudi neoviran dostop do dobrin, kot to kaže primer 78-letne Urše in 79-letnega Mihaela Zime (AS 721, knjiga 41, 17. 9. 1753, str. 439; B. n. a. 2016: 117) iz Krnice, ki sta v popisu naslednje leto navedena kot hišna gospodarja, četudi je imel poročeni sin sedem otrok (B. n. a. 2016: 117). Kot že omenjeno, je Jurija Kotrašnika prevzemnik na sodišču celo opozoril, da je sedaj on gospodar in da konflikti nastajajo, ker se Kotrašnik sklicuje na svojo »staro avtoriteto« (AS 721, knjiga 41, 15. 6. 1753, str. 395). Leta 1664 je moral Jakob Kral svojemu očetu Lenartu in svoji materi zagotoviti vso hrano in obleko, dokler živita, in jima ni smel zapirati in zaklepiti stvari v hiši (AS 721, knjiga 22, 15. 10. 1664). V takšnih primerih

¹⁰ 90-letni Jurij in 84-letna Helena sta v popisu 1754 navedena brez priimka in označena kot gostača pri 40-letniku, ki je imel že 13 let starega sina.

¹¹ Družbeni sloj meščanstva so v zgodnjem novem veku sestavljali predvsem obrtniki in trgovci.

⁹ Strani v knjigah iz 17. stoletja niso oštevilčene.

je šlo bodisi za skupno gospodarjenje s kmetijo bodisi za prenos lastništva na mlajšo generacijo.

Sodna praksa patrimonialnega sodišča Bled dokazuje, da tudi v tistih okoljih, kjer je bila praksa predaje premoženja prisotna že več stoletij in kjer jo je spodbujalo in pravno varovalo zemljiško gospodarstvo, preživetek pogosto ni bil prva izbira. V tem smislu je pomenljiva pravda proti Jakobu Soukanu in njegovi hčerki Špeli.¹² Tožeči sin se je namreč nekaj let prej poročil in je želel, da bi mu oče Jakob prepusti kajžo in gospodarjenje na Koroški Beli. Zato so se med obema generacijama vrstili konflikti, ki jih je tožeči navedel kot razlog za sprožitev tožbe. Končni razplet pravde se je navezoval na poročno pogodbo, po kateri je oče sinu kajžo obljubil po smrti, zato sin 62-letnega očeta ni smel pregnati kot lastnika ali prevzeti gospodarstva, dokler je bil slednji sposoben gospodariti (AS 721, knjiga 41, 6. 4. 1754, str. 527–528; B. n. a. 2016: 179).

Zaradi konfliktov med otroki in v izogib sporom so se nekateri starši vse do visoke starosti trudili ohranjati moč in vpliv. V bogati družini Strauss, ki je obdelovala celo kmetijo, je oče privolil v sinovo poroko, ko je bil star okoli 73 let, a še preden je postal vdovec. Očitno je, da se je oče za predajo kmetije odločil šele, ko so mu začele popuščati moči. Obenem je bila odločitev, kdo bo dedič kmetije, sprejeta precej prej. Že okoli pet let pred poroko dediča in pri očetovih 65 letih je namreč od doma odšel drugi sin Jernej Straus, ki je bil obtožen več tatvin. Imenovanje naslednika je očitno zanetilo družinska nesoglasja. Ta so se končala z odhodom tistih, ki niso dobili več kot nujnega deleža. Iz jeze naj bi Jernej Straus očeta vsakič, »ko je prišel obiskat mater«, okradel (AS 307, 1823, zadeva 214). Največja kraja je bila odtujitev 300 goldinarjev, za katero je oče obtožil domačega hlapca in ob sinovem zankanju odgovornosti zaključil primer z ovadbo hlapca sodišču. A ko se je oče kot gospodar umaknil, obenem pa je od dogodka minilo že precej let, je prevzemnik zaradi te kraje ovadil svojega brata Jerneja. Oče je na sodišču jasno povedal, da je zanj primer zaključen. Ohranjanje lastništva je bilo tudi varovalka za ohranjanje avtoritete, spoštovanja in družbenega ugleda, vsaj deklarativno pa tudi za preprečevanje nasilja. V drugem primeru je 66-letni Andrej Mencinger iz Bohinjske Bistrice leta 1754 tožil svojega samskega 33-letnega sina Jurija Mencingerja zaradi nasilnega in neprimerne vedenja in mu zagrozil, da ne bo izpolnil obljube in mu predal kajže (AS 721, knjiga 41, 14. 6. 1754, str. 564; B. n. a. 2016: 62).¹³

Gašper Kržišnik je v odgovorih na vprašanja črnogorske-

ga pravnega zgodovinarja Bogišiča opozoril, da so otroci dolžni skrbeti za svoje starše v »starosti«, saj drugače priključijo »božjo jezo« (Polec 1945: 25). S stališča moralnih norm so bile najbolj rizične družine, kamor so se priženili zeti. Ker se je del mladih na podeželju poročil relativno zgodaj, je bilo pričakovati, da so tudi nosilci gospodarstev, kjer je edino dedinjo predstavljala hči, relativno zgodaj poskrbeli za njeno poroko in zagotavljanje potomstva. Ob iskanju primernega moža so bili v določenih primerih primorani privoliti v prenos posesti. Sobivanje dveh generacij je lahko že takoj ali pa sčasoma postajalo konfliktno. Križnik je sicer zapisal, da »pravijo, da žena hlače nosi, kjer gospodarja (zeta) k hiši vzamejo«, in poudaril, da »ima v takšnih družinah pri gospodarstvu glavno besedo žena, kakor ona reče, tako mora biti. Hišno ime navadno vselej pri hiši ostane« (Polec 1945: 23).

Odnosi v družinah, kjer moški gospodar ni bil neposredno moralno odgovoren za svoje ravnanje s tantom in nekdanjim posestnikom, so lahko prej postali konfliktni. Tako je v 60. letih 18. stoletja 81-letni Jurij Baumgartner iz Koroške Bele tožil svojega zeta,¹⁴ ker ga je tepel in mu ni dajal primerne obleke in hrane. Sodniki so od prevzemnika posebej zahtevali, da nekdanjemu lastniku izkazuje potrebno čast. Poleg tega so mu naložili še moralno kazen zaradi neprimerne vedenja: cerkvi na Koroški Beli je moral izročiti tri funte olja (AS 721, knjiga 43, 13. 11. 1765, str. 644). V sporu Jurija Kotrašnika in Blazetiča so obema stranema zagrozili s kaznijo v ječi, naložili pa kazen »prepovedi« (?), »ki naj bi bila drugim za zgled, njim pa za poboljšanje« (AS 721, knjiga 41, 15. 6. 1753, str. 395). A občasno so bili določeni posamezniki ob sinovi poroki skoraj prisiljeni v predajo kmetije zaradi nevestinih staršev – verjetno zaradi družbenega vpliva neveste: z odhodom v preživetek so želeli pridobiti primerne zeta (ali snaho, če je šlo za sina). Lahko pa so bili problem tudi dolgovi, za katere so nasledniki menili, da lahko ogrozijo gospodarjenje. Takšen primer se je zgodil v drugi polovici 17. stoletja v blejskem gospodarstvu. Komaj dobra dva meseca po dogovoru in sklenjeni poročni pogodbi so sin Lenart, snaha in njen oče (Peter Jernejc)¹⁵ od očeta Anžeta Rozmana iz Žirovnice zahtevali predajo kmetije. Rozman je menil, da se vmešavajo v njegovo gospodarjenje, in jih je tožil. Poklical je celo več prič, ki so sodelovale kot svatje in so potrdile, da je sinu obljubil kmetijo šele po svoji smrti (AS 721, knjiga 23, 10. 4. 1668), kot je bilo zapisano tudi v pogodbi (AS 721, knjiga 23, 10. 2. 1668), pa tudi, da je bil oče snahe seznanjen s trenutnimi dolgovi.

14 Leta 1754 je takrat 70-letni vdovec živel z dvema neporočenima hčera: 25-letno Uršo in 20-letno Katarino (B. n. a. 2016: 176).

15 Ta je od zetovega očeta zahteval tudi informacijo, ali ima kmetija kaj dolgov. Poročno pogodbo sta sicer sklenila 10. 2. 1688.

12 Pomenljiv in obenem nedosleden je zapis v popisu iz istega leta, kjer so kot hišnega gospodarja navedli sina. Njegova sestra je bila stara 20 let (B. n. a. 2016: 179). Sin je bil star 30 let, njegova žena pa 28, imela sta enoletnega otroka. Spor je najverjetneje izbruhnil kmalu po sinovi poroki.

13 Zapis družine je sicer nekoliko nenavaden, saj navaja 17-letnega Jurijevega brata in tudi leto dni starega brata, obenem pa naj bi bila Andrejeva žena stara 67 let (B. n. a. 2016: 62).

Preživetek kot strategija in pritisk

Od jožefinskih reform naprej je absolutistična država z obsežno zakonodajo še bolj posegala v življenje posameznikov in tudi v prakse dedovanja. Uvedba splošne vojaške obveznosti je zaznamovala podeželje in omajala običajne prakse predaje premoženja ter spodbudila tudi preživetek. Pomembni sredstvi prisile pri predaji premoženja sta bili vojaška obveznost, ki je lahko rodbini odvzela najboljšega gospodarja, ter pritisk lokalnih oblasti in zemljiškega gospoda, da družina oz. rodbina poskrbi za predajnike in osebe, ki zaradi invalidnosti (fizične in psihične) niso bile sposobne povsem samostojnega življenja (in ne samo za nedoletne oz. nepreskrbljene otroke, kot trdi Sieder (1996: 59, 64)). Po občem državljskem zakoniku (od leta 1811) je namreč veljalo, da morajo otroci poskrbeti za opravilno nesposobne sorojence.

Različni primeri rekrutacij v času vojn v 18. stoletju, v katere se je vpletala monarhija, opozarjajo, da so lokalne oblasti v vojsko pošiljale tudi vedenjsko problematične poročene moške, ki so bili nosilci kmetije (prim. Kos 2016: 184–185). Po spremenjenih pravilih rekrutacije v 80. letih 18. stoletja so vojaške oblasti izbirale moške, ki so bili za vojsko najprimernejši, četudi jim je bilo namenjeno, da bodo prevzeli kmetijo ali so jo že prevzeli. Civilne oblasti (zemljiških gospodstev) si niso upale posegati v njihove odločitve. Z vsakokratnimi vojnimi razmerami (sedemletna vojna, vojne s Turčijo, Bavarska nasledstvena vojna, Napoleonske vojne) so se povečale potrebe po vojakih in močno povečal pritisk na kmetije. Mnogi so se želeli sami odločiti, komu bodo predali kmetijo. Zato sta bila v zaostrenih političnih in vojnih razmerah tudi predaja kmetije *inter vivos* in odhod v preživetek pogosta strategija, ki so jo potrdile tudi okrajne gosposke. Prav v teh primerih so v ozadje stopile vse druge okoliščine, ki so omejevale oziroma spodbujale prakse prehoda v preživetek. Zato je po razburkanih vojnih časih konec 18. in v začetku 19. stoletja najti kar nekaj medgeneracijskih konfliktov, ki so bili posledica predaj kmetij v roke naslednikov z namenom obvarovanja pred vpoklicem v vojsko.

Takšno strategijo je ubrala tudi vdova Katarina Zupančič, ki je s tem sprožila velik konflikt v družini. Prvorojenec in opravilno nesposoben Gregor Zupančič iz Poljan pri Gabrovki (star 39 let) je bil na svojo mater in brate tako jazen, da je na kmetiji podtaknil požar. Mati in vdova Katarina Zupančič, po poročni pogodbi gospodarica na zakupni kmetiji, je pri svojih 59 letih dva od sinov s predajo cele kmetije rešila pred rekrutacijo, kar je sama posebej poudarila kot razlog za predajo kmetije. Oblasti so prevzemnikoma kmetije s preživitkarsko pogodbo naložile dolžnost vzdrževanja brata, ki pa je nista spoštovala, ker brat ni hotel delati na kmetiji. Gregor je namreč odšel k 70-letnemu sosedu Matjažu Zidarju, ki je živel v svoji kajži in je zaradi starosti potreboval pomoč pri delu (in hlapca). Zidar ga

je plačeval s stanovanjem in hrano. Gregor naj bi bil priden delavec, ki je kot dninar delal tudi pri drugih kmetih, samo pri svojih bratih ne (AS 307, 1825, št. primera 377). Čeprav so se nekatere predaje premoženja zgodile pri relativno visoki starosti hišnega gospodarja, je predstavljala predaja neporočenim sinovom v izogib vojaškemu sluzenju določen odklon od najbolj pogostih praks, tudi pri 58-letnemu očetu, ki je kmetijo predal sinu Jerneju Cilenšku v Šentlambetu (Zagorje ob Savi). Ker so postopki predaje kmetije in potrjevanja rekrutov potekali vzporedno, je bil v tem primeru novi lastnik kmetije vseeno oddan za rekruta (Stariha 2017: 703).

V prakse predaje kmetij je leta 1811 posegel še občji državljanski zakonik, ki je z uveljavitvijo rimskega prava predvideval, da morajo vsi otroci dobiti enake dedne deleže na podlagi cenitve premoženja. Kot glavnega dediča je občji državljanski zakonik predvideval najstarejšega sina. Preživetek je bil tako vsaj na območju današnjega slovenskega prostora hitro dojet tudi kot »oporoka med živečimi«, pomenovanje pa je med vrsticami opozarjalo na izogibanje dednemu pravu (Kačičnik Gabrič 2017: 68–69). Določeni upravitelji gospostev so zaznali problem deljenja posesti in nastajajoče probleme zagotavljanja dednih deležev, ki jih je prinašal občji državljanski zakonik.

V 80. letih 19. stoletja je problem dolgov, ki so nastajali z dedovanjem ter kot posledica drobljenja posesti zaradi dedovanja, postajal velik političen izziv, saj je šibil gospodarsko in davčno moč kmetij (prim. Remec 2017: 79–81). Upravitelji določenih gospostev (tudi podržavljenih, kjer so bili upravitelji državni uradniki) so nova pravila dedovanja reševali ravno s pogodbami, ki so uvajale preživetek in v katerih so določili nizke dedne deleže (30 goldinarjev), kot npr. upravitelj državnega gospostva Stična v primeru družine Zupančič (AS 307, 1825, št. primera 377). Enaki so bili dedni deleži tudi v primeru iz istega desetletja, ki ga navaja Kačičnik Gabrič (2017: 69). Da je del pravnikov v preživitku prepoznal način, kako zaobiti določila dedovanja, priča tudi njihovo označevanje preživitkarskih pogodb. Ko so v istem času preiskovali dezerterja, sodarja in izdelovalca pepelike Antona Rozmana, ki je bil leta 1805, med drugo invazijo Francozov, pri 21 letih oddan za rekruta, so njegov dedni delež na kajži v Bohinju (Ravne) ocenjevali na 200 goldinarjev (AS 307, 1825, št. primera 381). Preživetek je bil tudi strategija reševanja zadolžene kmetije, s katerim si je z dolgov obremenjen posameznik zagotovil preživljanje, breme oskrbe in dolgove pa je prepustil drugim (Grulich 2001: 344; Kačičnik Gabrič 2017: 67, 69).

V tožbi 81-letnega preživitkarja Jurija Arha iz Češnjice je sodnik ugotovil, da mu je bila »pri hiši« obljubljenja oskrba. A ker se je oče vnovič poročil, je bil sin mnenja, da mačehe ni dolžan podpirati. Oče je poudaril, da zahteva podporo samo zase in da s svojim sinom ne more živeti, prav tako se ne sme oziroma ne more ločiti. Oporzil je še, da s poroko ni dobil tudi »podpore«, torej da

žena ni zagotavljala njegovega materialnega preživetja.¹⁶ Slednjič je bilo na podlagi dejstva, da so bila zemljišča dokupljena k osnovni urbarialni enoti, dosojeno, da mora biti sinu omogočeno brezplačno obdelovanje njive in polj, ki jih »mora gnojiti, obdelovati, saditi in očetu izročiti pridelek«, pa tudi, da po očetovi smrti zemljišča pripadejo sinu (AS 721, knjiga 43, 11. 9. 1761, str. 261–262).

Odpoved samostojnemu gospodarjenju in odhod v preživetek sta bila tudi posledica družbenih pritiskov in nadzora skupnosti. Čeprav so bile lahko mnoge vdove zaradi premoženja, ki so ga podedovale, vsaj del starosti neodvisne in so imele najvišji družbeni status in največji vpliv, ni bilo vedno tako. Če so imele sredstva za lastno preživetje, so se lahko preselile v preživetek v novo okolje – celo v gospodinjstvo zeta in hčere. Tako je bila 65-letna Marija Alijančič iz Dupelj dve leti po smrti svojega moža prisiljena prodati kajžo in oditi v preživetek k svoji poročeni hčeri v bližnje Naklo. Lokalna oblast je njeno življenje po smrti moža označila kot sumljivo, saj da ne vedo, od česa živi, ker »da ne hodi na dnino, nima hiše niti zemlje, da bi živela od pridelkov« (AS 307, 1835, št. primera 877). Zaradi domnevno sumljivih ljudi, ki so se zbirali v njenem vinotoču, so oblasti tej ostareli vdovi odvzele glavni vir dohodkov – pravico do vinotoča – in jo s tem prisilile v prodajo kajže. Vinotoč naj bi prišel na slab glas po smrti njenega moža, prej pa je veljal za uglednega. Kupnina za kajžo je znašala 400 goldinarjev, od katerih naj bi jih 300 že dobila, skupaj z moževo zapuščino pa naj bi imela 1.000 goldinarjev premoženja, s katerimi se je preživljala (AS 307, 1835, št. primera 877).

Na interes zemljiških gospostev za izogibanje socialnim problemom kaže precej ekstremen primer nasilja Jožefa Šimenca nad potomci v Dolu pri Ljubljani. Celo soseska, ki jo je sodnik vključil v reševanje spora, je menila, da bi moral nasilni, alkoholu pretirano naklonjeni in ostareli oče Jožef Šimenc oditi v preživetek (Kos 2016: 193). Ta primer opozarja tudi na to, da zemljiška gosposka ni bila sposobna prisiliti hišnega gospodarja k predaji kmetije. Očeta so sicer ostro opomnili, da ne sme biti nasilen, a obenem zahtevali od sina in snahe – žrtev nasilja – da ostaneta na kmetiji (Kos 2016: 193). Praksa potrjuje interes zemljiškega gospostva (a tudi skupnosti), da se zaščiti neproblematičen del hišnega gospodarstva. Podobno prakso drugega zemljiškega gospostva (Planina) potrjuje tudi usoda 70-letnega vdovca Matevža Gornika iz Grahovega, ki je moral zaradi nagnjenosti k pijančevanju in »lenobe« prepustiti kajžo poročeni pastorki, ki ga je pregnala iz nje. Obenem je bil zgolj zakonsko obvezan skrbeti še za štiri nedoletne otroke, pastorkine polbrate in polsestre. Prenočišče, hrano

in nekaj obleke je že v predhodnem sporu z ženo pri 63 letih dobil pri sosedu, s katerim je bil v dobrih odnosih in vedno solidaren. Zaradi dolgov je slednjič okradel prav tega sosedu, ki mu je v času medgeneracijskih konfliktov predstavljal določeno varnost, ter postal berač (AS 307, 1825, št. primera 398).

Nekateri predajniki imetja so s poroko (in pogodbo) želeli disciplinirati svojega otroka, pogosto edinega dediča, ker se ni preživljal po željah svojih staršev ali se je namesto z obdelovanjem kmetije ukvarjal z obrtjo (iskanje in pridobivanje železa) in trgovino, kot to kaže primer Jakoba Fertina (npr. Kos 2016: 188, 192–193; AS 721, knjiga 30, str. 749–751). Mladega 24-letnega ženina Gašperja Kebra so starši s poroko in predajo imetja želeli obvarovati zopora. Z zagotovilom preživitka zase in ženo v višini 400 goldinarjev mu je trgovec in svobodnik predal gospostvo Mengeš z namenom, da ga reši pred zaporom. Sin je namreč prej zbežal od očeta, starše pogosto žalil, postopal, popival, igral igre na srečo, se preživljal kot hlapec pri nekem duhovniku in tega okradel. Le nekaj mesecev pred začetkom sojenja so izpeljali sinovo poroko z leto dni starejšo kmečko hčerjo Frančiško Kumer iz Škofje Loke. Na sojenju so zatrjevali, da se je vedenje sina po poroki povsem spremenilo. Gašper Keber je celo zaprosil za skrajšanje kazni z obrazložitvijo, da z ženo sama gospodarita in je dolžan plačevati preživetek. Sodišče je omenjeno okoliščino (skrb za ženo) upoštevalo: za tatvino je bil kaznovan z nižjo zaporno kaznijo (AS 307, 1825, št. primera 446). Prehod v preživetek je bil tudi del pritiska skupnosti ali zemljiškega gospoda v primerih vedenjsko problematičnih gospodarjev – kot to velja za primer zakoncev Rozman (AS 721, knjiga 41, 1. 12. 1753, str. 478) – ki pa v trenutku prvega spora še ni pomenil dokončne prisile za odhod v preživetek. »Stara« zakonca Jurij in Margareta Rozman, lastnika cele hube v Zgornjih Gorjah, sta si v sinovi poročni pogodbi pet let pred sporom zagotovila, da bosta ohranila gospodarjenje na kmetiji do Jurijeve smrti, saj se je tudi 64-letni oče ponovno poročil.¹⁷ Sinu je oče tudi »zaklenil vso gotovino«. Na sodišču je Jurij Rozman zagotavljal, da bo plačal dolžne dajatve, ko mu bo sin predložil obračune za prevoz (in prodajo) oglja. Sodnik je »staremu« Juriju Rozmanu z grožnjo odvzema kmetije zabičal, da mora bolje gospodariti, in ga posvaril, da se bo moral v nasprotnem primeru zadovoljiti s »priboljškom«. Zdi se, da je bilo neplačevanje obveznosti med pogostejšimi sredstvi prisile zemljiškega gospoda k predaji kmetije oz. imetja in odhodu v preživetek. Urbarialne zavezance brez potomcev je nezmožnost izpolnjevanja urbarialnih obveznosti (dajatev, tlake) ob visoki starosti in

16 Po popisu 1754 je bil 72-letni Jurij Arh naveden še kot hišni gospodar, poročen s 58-letno Nežo, poleg poročenega sina, ki je že imel otroka, pa sta v gospodinjstvu navedena še njegova mladoletna brat in sestra (B. n. a. 2016: 84).

17 Druga žena Margareta je bila leta 1754 stara 40 let, tožeči sin Anže pa je pri 28-letih imel že dva otroke. Poleg očeta sta na kmetiji živela še dva druga neporočena mladoletna otroke, brat in sestra tožnika. Na kmetiji so kot gostači živeli člani družine ostarelega 83-letnega cerkovnika (B. n. a. 2016: 134).

zmanjšanju sposobnosti za delo prisilila v sklenitev predajne pogodbe.

Življenje v preživitku

Življenje v preživitku je zagotovo spremenilo način življenja posameznika. Da je koncept neaktivnega življenja v povezavi s preživitki pretiran, je opozoril že Joseph Ehmer (2009). Zaradi ekonomske moči je bilo za kmetijo najbolje, če so predajniki živeli v skupnem gospodinjstvu s prejemniki. Tudi od ostarelih se je namreč pričakovalo delo skladno z njihovimi fizičnimi močmi in spolno delitvijo dela. V blejske pogodbe se je pogosto vnašalo določilo, da bodo predajniki delali po svojih močeh (prim. npr. AS 721, knjiga 22, 15. 10. 1664), in tudi na sodišču se je v primerih sporov še pričakovalo, da bodo pomagali pri delu. Tako je na primer v sporu Neže Zaloker in prevzemnika Matevža Pretnarja slednji trdil, da se Neža še ni »upokojila« in da mu ni treba plačevati preživitka, saj ga Neža ni zahtevala (AS 721, knjiga 43, 29. 10. 1763, str. 516–518). Četudi sodišče seveda ni sledilo njegovi ideji o neplačevanju preživitka, primer vendarle kaže, da so tudi v praksi »preživitek« razumeli kot neke vrste socialno varnost (zagotovilo stanovanja, obleke in hrane, pravice do zemlje in orodja), zlasti v primeru zmanjšane ali popolne delovne nezmožnosti v starosti, in da predajniki niso takoj zahtevali količin hrane, mesa in drugih dobrin (obleke, živali, semen) od prevzemnikov, četudi so bile določene v pogodbi in bi se morale plačevati od sklenitve pogodbe naprej. Mnogokrat so predajniki predstavljali tudi pomembno delovno silo v podeželskem gospodarstvu (Mitterauer v Otterer 2021: 154). Zagotovo so izkušnje starejših olajšale gospodarjenje, obenem pa ni bilo treba najemati dodatne delovne sile.

Zgodovinar Michael Otterer (2021: 145) sicer trdi, da preživitka ne moremo jemati kot arhaične forme socialnega zavarovanja v starosti, predvsem zato, ker premoženje, ki je bilo predano, pogosto ni zadoščalo za preživetje vseh. Obenem so na večjih kmetijah predajniki v pogodbe vnašali tudi določila, s katerimi so ohranili delno avtonomijo in so vsaj deloma še vedno sami poskrbeli za svoje preživetje. Tako na primer Urša Petrič od sina ni zahtevala obleke, ampak zgolj laneno seme, saj je očitno lahko še delala in sama izdelovala platno, ki je bilo lahko dodatni vir dohodka (AS 721, knjiga 41, 5. 10. 1754, str. 590). Od Jožefa Zalokarja, zeta Marka Žumra, je sodišče celo zahtevalo, da plača tustu zaslužek in obnovi kovačijo (»povrne v delujoče stanje«) (AS 721, knjiga 43, 25. 11. 1763, str. 530–531). S pogodbami določene količine žita, masti, slanine, prirastka (živih živali) in obleke pričajo o tem, kako se je predajnikom omogočilo, da so manj delali, in da so jim preživetje s svojim delom deloma zagotovili prevzemniki kmetije. Del dobrin, izročeni kot preživitek, so verjetno prodali – npr. šest jagenjčkov, ki sta si jih zagotovila Mihael in Urša Zima. Ta dva sta v tožbi poleg

priboljška (jagenjčkov) zahtevala le dostop do »običajne hrane« v gospodinjstvu, torej do mleka in kruha. Letne preživitkarske količine so lahko prevzemniki le delno izročali predajnikom.

Pogodbena določila in spori pred blejskim patrimonialnim sodiščem kažejo na pričakovanje, da so ljudje tudi v preživitku delali vsaj še v starosti med 60 in 70 let, ki jo je še v 19. stoletju doživelo največ starostnikov (prim. Vošnjak 1889; Pančur 2017: 177). Nekateri preživitkarji, na primer Mate Rozman iz Gornjega Suhorja (pri Metliki) v okrožju Krupa, so si pridržali v lasti vinograde, ki so jih sami obdelovali (AS 307, 1825, št. primera 383). Pričakovano se je obseg kmečkega dela, ki ga je posameznik lahko opravljal, s starostjo nekoliko zmanjšal ali omejil, tudi zaradi pojemanja fizičnih moči, do katerega je lahko zaradi fizično intenzivnega dela prišlo prej. Od zeta Marka Žumra so tako zahtevali, da predajniku pomaga pri pripravljanju »lesa« (AS 721, knjiga 43, 25. 11. 1763, str. 530–531).

Obenem je v mnogih primerih videti, da so hoteli preživitkarji del delovnih bremen predati potomcem, saj bi si s presežkom sredstev, ki bi jo dobili od prodane preživnine oziroma priboljška, lahko ustvarili rezervo za primere bolezni in delne ali popolne delovne nezmožnosti, ponovne poroke in odhoda ali konfliktov v družini. Ob slednjih so bili nekateri primorani (tudi s privolitvijo zemljiškega gospoda) zapustiti hišo in gospodarstvo, ki so ga predali. Da ta praksa ni bila tako redka, kaže primer spora med preživitkarico Uršo Petrič in njenim zetom, prejemnikom posesti, v katerem mu je ta grozila, da bo zapustila skupno gospodinjstvo; zahtevala je tudi denar za najemnino. Podobno je prevzemniku kmetije grozila tudi Neža Zaloker (AS 721, knjiga 43, 29. 10. 1763, str. 513–517). Marija Alijančič iz Dupelj se je preživljala tudi tako, da je preprodajala stvari, ki jih je kupila od drugih. Da je tudi to predstavljalo poseben kapital in vir preživetja, kaže dejstvo, da je ob koncu procesa posebej prosila, naj ji vrnejo zaplenjeno platno (AS 307, 1835, št. primera 877). Tudi eno od tožiteljic zaradi preživnine pred sodiščem na Bledu je prevzemnik želel vreči iz hiše z njenim kolovratom vred (AS 721, knjiga 38, 14. 11. 1743, str. 294). Predenje, tkanje in pletenje so bile dejavnosti, ki so jih pogosto še vedno lahko opravljale ženske, ki so bile fizično že zelo šibke in katerih življenjskim okoliščinam sledimo skozi urbane sisteme pomoči socialno najšibkejšemu delu prebivalstva (prim. Čeč 2017).

Izjemen uvid v dolgo življenje v preživitku nudi življenjska zgodba tesarja Sebastjana Kunčiča iz Poljščice pri Gorjah, ki je v času preiskave njegovega zločina (podtaknjenega požara) že 20 let živel v preživitku. Pri približno 48 letih je namreč z zagotovitvijo preživitka predal kajžo svoji edini hčerki Elizabeti in zetu. Preživitek je obsegal hrano in denarno podporo, kar lahko nakazuje, da se je tudi zet ukvarjal z obrtno dejavnostjo. »Približno 4 leta« pred zločinom je zet neke noči prišel domov tako pijan in je delal tak »hrup«, da se je moral Sebastjan celo noč skrivati.

Zato se je odločil za odhod od doma. Najprej je pol leta stanoval na Brniku pri Andreju Kunčiču. Tam je pomagal na kmetiji, a se je z njim dogovoril tudi za zemljo, kjer je posadil seme in pobral pridelek, ter za prostor, kamor je postavil panje s čebelami. Po žetvi je organiziral prevoz pridelkov in se odpravil k svoji sestri, vdovi, ki je »živela v neki kajži« bližje njegovemu nekdanjemu domu. Očitno je sestra kot drugo sorodstvo predstavljala tisti del socialne mreže, ki je nudil določeno varovalko solidarnosti in pomoči v starosti. V dogodkih, ki so sledili, je Kunčičeva sestra omenjena še večkrat. Čeprav je imela hčerko, ki je živela v bližnji vasi, je živela kot gostačka in se je verjetno preživljala z občasnim beračenjem in priložnostnimi deli, saj je Kunčič v kajži večkrat ni našel. Tako je bilo tudi tisto jesen, ko se je vrnil s svojim premoženjem in pridelkom z Brnika. Namesto pri sestri se je za gostaštvo in preživitev v njegovi kajži dogovoril z Mihaelom Raukarjem – Gorcem. Dogovor je vključeval predajo dveh panjev čebel ob Kunčičevi smrti, a formalne pogodbe nista sklenila. Kunčič je pri Raukarju v zameno za prenočišče, ki ga je koristil malo več kot en mesec, ves čas delal, zato je menil, da mu ni nič dolžan. Raukar je temu oporekal in mu ni hotel vrniti čebeljih panjev. Poleg tega ga je začel siliti k posojilu denarja. Kunčič je po sporu privolil v posojilo 10 goldinarjev. Po konfliktu z Raukarjem se je preselil v kajžo svoje sestre, kjer je živel več kot leto. S sodbo blejskega sodišča je dosegel, da je njegov zet dve leti pred zločinom ponovno spoštoval preživitev. Tudi ko se je na noč zločina sredi noči vrnil domov, ga je še vedno čakala večerja (AS 307, 1825, št. primera 99).

Iz relativno hitre predaje imetja gre domnevati, da Kunčič pri 48 letih ni bil več sposoben opravljati primarnega poklica in se je moral preživljati drugače. Tesarsko delo je bilo fizično tako intenzivno, da so se morali obrtniki prej odpovedati osnovnemu poklicu, kar je očitno veljalo tudi za Kunčiča, čeprav je ta ohranil svoje orodje in verjetno občasno še postoril lažja dela. Preživitev in dodatno delo v tem obdobju sta Kunčiču pomenila pomemben kapital, ki mu je omogočal samostojnost v primeru konfliktov. Preživljal se je tudi s čebelarjenjem. Ravno zaradi sredstev, ki jih je imel, se je lažje dogovarjal za gostaštvo in najem zemlje. Ob njegovi aretaciji so v skrinji med njegovim imetjem (poleg obleke, perila in delovnega orodja) namreč našli 153 goldinarjev, s katerimi so povrnili škodo, ki je nastala v požaru. Kunčičev neformalni dogovor o prežitku z Raukarjem je bil sklenjen za primer delovne nesposobnosti in smrti. Zato se je Sebastijan Kunčič počutil prevaranega, sodnega zadoščenja pa ni dobil. To je bil verjetno razlog za požig Raukarjevega hleva. Ta je bil že star in odmaknjen v globel, tako da ob požaru ni predstavljal večje nevarnosti za druge stavbe.

V sodnem procesu so o njegovih telesnih sposobnostih poudarili še, da je od Poljan do Spodnjih Laz, kjer je zanetil požar, pol ure, on pa je zaradi starosti (in slabših fizičnih moči) potreboval še enkrat toliko časa; obenem je na dan,

ko je zanetil požar, veliko hodil in bil še zelo aktiven. V sodnem procesu so ga zato ocenili kot relativno zdravega (a tudi »precej religioznega«) (AS 307, 1825, št. primera 399).

Medgeneracijski konflikti

Večina študij opozarja na medsebojne konflikte in jih pripisuje dolgim medsebojnim razmerjem (Sturm 1899; Sieder 1996: 62–63; Ehmer 2000: 15–50; Ehmer 2009; Otterer 2021), a so vzroki zanje zelo različni. Ne glede na njihov nekdanji socialni in ekonomski položaj so bili preživitkarji prepuščeni na milost in nemilost sorodnikov, zanemarjanju, sporom in lahko tudi fizičnemu nasilju. Konflikti so lahko nastali zaradi preživitkarskih bremen, medsebojnega nespoštovanja (zlasti pri odnosu prevzemnika s sorojenci, tantom oz. taščo ali snaho), manjšanja vpliva in avtoritete, ki so ju še želeli imeti, vedenjskih in ekonomskih problemov oz. nesoglasij, pa tudi zaradi ponovnih porok preživitkarjev. Do njih je prihajalo tudi zaradi življenjskega cikla družin, saj je lahko prevzemnik kmetije, ki je bil v sorodu s predajniki, umrl pred njimi. Sozakonec – dedič kmetije se je lahko ponovno poročil, kar je v medgeneracijske odnose vnašalo nove dinamike in pogosto konflikte (pri Neži Zaloker; glej tudi primer v Kos 2016: 183–184).

Tudi praksa blejskega patrimonialnega sodišča kaže, da so bila preživitkarska razmerja precej dinamična. Na to, zakaj je bila sodna praksa pri kršenju določil o prežitku tako raznolika, nam skopi zapisi ne dajo odgovora. Verjetno je bila povezana tako s socialnim statusom rodbine in socialnimi mrežami vpletenih kot s pripravljenostjo obeh strani na spremembo pogodbenih določil, z vedenjskimi, kognitivnimi in psihičnimi lastnostmi posameznika, tudi njegovo visoko starostjo in delovno nezmožnostjo ter s stopnjo morebitnega fizičnega in drugega nasilja. Zato se zdi, da so v blejskem gospostvu moralne prekrške kaznovali s kaznimi v prid cerkva, medtem ko so fizično nasilje kaznovali z zapornimi in telesnimi kaznimi. Čeprav se je z umikom v preživitev spremenil položaj posameznika, vsaj tisti preživitkarji, ki so vlagali tožbe, niso molčali o nasilju in zlorabah. Tudi nenatančna določila prežitka v blejski sodni praksi niso oškodovala predajnikov, saj so jih lahko v primeru konfliktov zelo natančno določili tudi v civilnih pravnih. Zahteva po dodatnem, bolj natančnem določanju prežitka je bila včasih tudi posledica pojemanja fizičnih moči predajnikov, ki so hoteli preživitev bolj dosledno uveljavljati. A zahteve predajnikov niso bile vedno uspešne, zlasti ne, če je prevzemnik uspel dokazati, da zahteve predajnika presegajo gospodarsko zmožnost imetja, ki jim je bilo izročeno. Prvotni interes zemljiškega gospoda je bil, da ohrani sposobnost plačevanja dajatev in gospodarstvu ne povzroča trajnejših socialnih problemov ter problemov javnega reda in miru. Praksa reševanja konfliktov zaradi nespoštovanja prežitka potrjuje domnevo, da so uradniki v določenih primerih disciplinirali in s prisilnimi ukrepi ohranjali pomen in nujnost prežitka v gospostvu, pa tudi

družbeno stabilnost skladno z vlogo zemljiškega gospodarstva v okviru deželno-sodne (policijske) pristojnosti (preprečevanje javne nemoralnosti, vzdrževanje javnega reda in miru, skrbi za onemogle, preprečevanje nasilja), s čimer so varovali več kot zgolj pogodbeno določila.

V sodni praksi blejskega patrimonialnega sodišča sicer ni najti primerov odstopa od preživitkarske pogodbe – prej nasprotno, uradniki zemljiškega gospoda so raje kaznovali prevzemnika ter od njega zahtevali primerno vedenje in izogibanje medsebojnim konfliktom. Tako sta leta 1761 Jožef Žvan in njegova žena od svojega sina Mateja Žvana na sodišču zahtevala, naj ju preživlja v skladu s poročno pogodbo (AS 721, knjiga 43, 29. 5. 1761, str. 244).¹⁸ Sklep sodišča je bil kratek: tožeči mora iz kajže in zemlje, ki ju poseduje, poskrbeti za oskrbo obeh tožiteljev. Celo v primeru fizičnega nasilja so zahtevali, da vse v konflikt vpletene strani »živijo v slogi«.

Le redki primeri medgeneracijskih konfliktov so bili tako hudi, da generaciji nista mogli več živeti v istem gospodinjstvu. Tako je na primer jeseni 1761 Jurij Gašperšič od svojega sina Jožefa in njegove žene Katarine zahteval, da mu plačata 35 goldinarjev »deželne veljave«¹⁹ zaostalih prispevkov za najemnino in mu dasta eno njivo. V sodnem procesu so pritrdili, da preživitkar Jurij ne more živeti na kmetiji. Sin mu je očitno dal njivo v užitek, a bi moral živeti pri njem, zato mu ni hotel plačati 35 goldinarjev (AS 721, knjiga 43, 16. 9. 1761, str. 262–263). A sodišče je naložilo tudi plačilo denarnega dela pogodbe. V še hujšem primeru iz istega leta je sodišče glede na očitno poznane okoliščine sklenilo, da je skupno življenje starih in mladih nemogoče, saj naj bi pri vztrajanju v skupnem gospodinjstvu »prišlo do nevarnosti za življenje in dušo«.²⁰ Zato sta bila Andrej Šušteršič in njegova žena Neža dolžna, da tožniku poleg vsega drugega krijeta stroške »bivanja drugje« v višini osmih sedemnajstic (goldinar in 42 krajcarjev). Obenem sta mu bila dolžna zagotoviti šest mernikov semena, da ga bo sam posadil, za prejšnjo letino pa je bil tožnik dolžan obema izročiti pet mernikov ajde, dva mernika ječmena in en mernik rži. Določene njive, ki so bile podložne Radovljici, sta mu morala dati v doživljenjsko obdelavo (AS 721, knjiga 43, 14. 12. 1761, str. 415–416; podobno tudi AS 721, knjiga 43, 25. 11. 1763, str. 530–531).

Kajzar Jurij Petrič je svojega zeta in njegovo ženo (svojo hčerko) tožil, ker mu nista zagotavljala hrane in obleke. Petrič je razložil, da je zetu predal v upravljanje hišo in da mu ta mora po poročni pogodbi glede na »hišno premoženje« zagotavljati oboje, poleg tega pa mu ne sme zaklepati

kruha ter mu mora kot priboljšek zagotoviti še določeno količino žita (AS 721, knjiga 43, 25. 2. 1762, str. 295). Konflikti, ki so jih povzročali ali reševali ostareli ljudje, so bili lahko zelo ekstremni: tako je na primer ostarelega tasta Basteja Žnidarja obrekovanje snahe z vlačugo pripeljalo v ječo (Kos 2016: 219). Spori zaradi neplačevanja priboljška, nesoglasij s snaho in njenega zaničevanja so 56-letnega preživitkarja Valentina Ceglarja iz Spodnje Šiške privedli do požiga kajže. V sojenju se je obenem izkazalo, da je bil tudi žrtev družinskega nasilja: družinski člani mu niso dovolili v hišo in so ga polivali z vodo. Tudi sosedje so bili Ceglarju zelo nenaklonjeni, njihov odnos pa je mogoče pojasniti z izjavami prič, da je popival, in s sodno oceno njegovega značaja, da je slabega duševnega zdravja, nasilen in prepirljiv (Stariha 2016: 34; AS 307, 1843, št. primera 2362) in da je zaradi nasilja in nesoglasij v družini spore verjetno povzročal tudi v okolici.

Med analiziranimi kazenskimi primeri iz obdobja 1819–1829 se je ohranil tudi umor očeta, ki je 28-letnemu sinu Ivanu Rozmanu predal (prodal) kmetijo in z ženo odšel v preživitev, obenem pa ohranil lastništvo štirih vinogradov. Nedolžen spor zaradi žitne kleti, v katero je sin želel (tako kot vedno) postaviti še posode s kislim zeljem (kar bi vplivalo na kakovost žita), oče pa je temu nasprotoval in je želel, da se jih postavi v hlev, se je sprevrgel v domnevni uboj očeta. Sin, ki je bil že drugič poročen in je imel tri še živeče otroke, je bil s kaznijo petih udarcev s palico kaznovan že zaradi nasilja nad materjo; hoteli pa so ga tudi prikazati kot nasilnika, saj je bil udeležen v dveh večjih vaških incidentih javnega nasilja (AS 307, 1825, št. primera 383). Sosedje so potrdili tudi, da sta oče in sin že dolgo živela v sporu, sodna ocena njegovega značaja pa je bila, da je bil sin nemoralen in »nekulturen«.

Tožbe zaradi neprimerne oskrbe so vlagale tudi ženske. Sodni primeri ne odgovarjajo na vprašanje, ali so ženske vlagale tožbe, ker so bile tudi dejanske predajnice premoženja. Vsekakor je bilo na kmetijah mogoče, da je premoženje dedovala vdova, kot je bilo to v primeru Katarine Zupančič (prim. Kos 2015: 154–156). Vdove so zahtevo po preživitku oz. oskrbi lahko vezale na doto. Obe pravici sta bili pogosto dodatno urejeni s poročnimi pogodbami. Tako je na primer Urša Petrič tožila svojega sina Gregorja, da ji plača en goldinar za najemnino, 12 mernikov žita (in sicer ajdo, rž in mešanico), šest funtov slanine in masti, tri četrt mernika soli in pol mernika lanenega semena za obleko. Sin je s sklicevanjem na nezmožnost kmetije za »trajno« (vsakoletno) plačevanje preživnine predlagal izplačilo 130 goldinarjev dote, sodišče pa je predlogu ugodilo (AS 721, knjiga 41, 5. 10. 1754, str. 590).

Zelo dolg in nasilen je bil tudi spor med vdovo Nežo Zaloker in Matevžem Pretnarjem, ki je dobil imetje po poročni pogodbi in po večletnem sodnem sporu po smrti žene, Nežine hčere. Poročna pogodba je vsebovala tudi zahtevo po preživitku Neže, ki je zeta obtoževala, da si je prilastil

18 60-letni Jožef Šušteršič je leta 1754 s 50-letno drugo ženo Marijo živel pri svoji poročeni hčeri v Ribnem (B. n. a. 2016: 35).

19 Šlo je za menjalno razmerje med goldinarjem in beneško liro, ki je bilo na Kranjskem drugače kot v sosednjih deželah.

20 V tožbo so bili vpleteni Jakob Šušteršič in žena Meta ter na kmetiji ostajajoča Neža in Andrej.

del žita in drugega premičnega premoženja, prišlo pa je tudi do fizičnega nasilja (AS 721, knjiga 43, 22. 10. 1763, str. 503–504; AS 721, knjiga 43, 29. 10. 1763, 513–518), v katerem sta bila nasilna oba.

Sklep

Analiza primerov ljubljanskega kazenskega sodišča in patrimonialnega sodišča Bled je pokazala, da je prehod v preživitev tudi z aktivno vlogo sodišča prevzemnikom do neke mere zagotavljal določeno socialno varnost (z zagotavljanjem prebivališča, hrane, priboljškov) in ohranjanje družbenega ugleda (z zagotavljanjem bivališča, v nekaterih primerih obleke, pogreba), pa tudi avtonomije. Obenem so spremenjene politične okoliščine (povečana rekrutacija, uveljavitev občega državljskega zakonika) ljudi dodatno silile v preživitek.

Ne glede na motive, pravne okoliščine in družbene prisile ali starost, v kateri je nekdo sklenil preživitek, je bila ena pomembnejših funkcij preživitkarskih pogodb ravno (določena) garancija posamezniku v primeru stiske zaradi pojava fizičnih moči in posledične nesposobnosti samostojnega preživljanja. Vse pogodbe o preživitku niso zagotavljale preživetja, saj so jih sklepali tudi kajzarji, vdove in verjetno tudi drugi podsloji podeželskega prebivalstva, vključno s hlapci in deklami.²¹ Njihovo predano premoženje je bilo lahko tako majhno, da je zadovoljilo le del njihovih potreb, še najpogosteje streho nad glavo. Poleg formalnih dogovorov (ki so praviloma zajemali prenos premoženja, na katerega so bile vezane urbarialne obveznosti) pa so v praksi obstajali tudi neformalni dogovori o preživitku, s katerimi je bilo s predajo oz. garancijo določenega imetja dogovorjeno npr. gostaštvo.

Prehod v preživitek je bil povezan z zmanjšanjem družbenega vpliva in moči posameznika, a tudi družbenega statusa, zato je bil odhod v preživitek pogosto prej kot individualna odločitev posledica kulturnih, družbenih in političnih prisil. Slednje so lahko povzročale tudi konflikte. Obenem so ravno pogodbe o preživitku omogočale delno ohranitev družbenega ugleda, kakovosti življenja in tudi medgeneracijskih odnosov. Po drugi strani pa so nekateri predajniki ravno s predajo imetja v pozni starosti, z določili v pogodbah ali s pridržanjem določenega imetja ohranili del vpliva in družbene moči. V primeru, ko je bil bodoči dedič kmetije že poročen, so vdovci včasih tudi pri visoki starosti zavlačevali s prehodom v preživitek v primeru drugih mladoletnih otrok. Vsekakor prehod v preživitek ni nujno pomenil tudi delovne in socialne neaktivnosti. Premoženje je predstavljalo zgolj varnost, da se je lahko v primeru nesreče, onemoglosti ali starosti preživitkar ali preostali del družinske skupnosti organiziral tako, da preživi. Razumevanje starosti kot obdobja brezdelja je bilo na podeželju kompleksno in je bilo tako kot

pri drugih (ne)privilegiranih družbenih skupinah povsem odvisno od delne ali popolne fizične (in tudi psihične ali kognitivne) nemoči kot posledice starosti in s starostjo povezanih bolezni. Formalni in neformalni preživitki so pomenili garancijo ravno za primer takšnih okoliščin v življenju in kot takšni niso dopuščali pozitivne podobe starosti kot časa brez dela, niti za preživitkarje. Status preživitkarja je sicer omogočal določeno stopnjo avtonomije pri zagotavljanju sredstev za čas delne in popolne fizične onemoglosti, a ravno primeri preživitkarjev iz gospodstva Bled, ki so pri visoki starosti vlagali tožbe, kažejo, da je bilo kdaj potrebno zagotovljeno oskrbo ponovno terjati po sodni poti.

Starost je bila zato pogosto prikazana kot obdobje zmanjšanja družbene vloge in vpliva ali nezmožnosti dela, revščine in potrebe po pomoči. A predstavljeni primeri opozarjajo tudi, da preživitkarji tudi v zelo visoki starosti niso samo uveljavljali svojih »dogovorjenih« pravic in se zoperstavliali nasilju, temveč so nekateri kljub umiku v preživitek tudi v starosti v vlogi staršev aktivno (tudi sodno) urejali usode preostalih otrok.

Zahvala

Prispevek je nastal v sklopu raziskovalnega projekta Kulturno-zgodovinski vidiki staranja: izkušnje, reprezentacije, identitete (J6-2572), ki ga sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost RS (ARIS).

Literatura in viri

- AS 721 – Arhiv republike Slovenije, Fond Gospodstvo Bled, knjige št. 22, 23, 30, 38, 41, 43.
- AS 307 – Arhiv republike Slovenije, Fond Deželno sodišče v Ljubljani, kazenski oddelek, 1823, 1824, 1825, 1835, 1843.
- B. n. a.: Socializem v teoriji in praksi. *Slovenski narod*, 24. februarja 1909, 2.
- B. n. a.: *Gorenjske družine v 18. stoletju*. Celje, Ljubljana: Društvo Mohorjeva družba: Celjska Mohorjeva družba, Inštitut Karantanija in Slovenska matica, 2016.
- BRUNNER, Otto: Das »ganze Haus« und die alteuropäische »Ökonomik«. V: Otto Brunner (ur.), *Neue Wege der Verfassungsgeschichte und Sozialgeschichte*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1968, 103–112.
- ČEČ, Dragica: Podobe starosti v začetku 19. stoletja. V: Mojca Šorn (ur.), *Starost – izzivi historičnega raziskovanja*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2017, 11–33.
- DOLENC, Metod: *Pravna zgodovina za slovensko ozemlje*. Ljubljana: Akademsko založba, 1935.
- EHMER, Josef: The »Life Stairs«: Aging, Generational Relations, and Small Commodity Production in Central Europe. V: Tamara Hareven (ur.), *Aging and Generational Relations over the Life Course*. Berlin: Walter de Gruyter, 1996, 53–74.
- EHMER, Josef: Alter und Generationenbeziehungen im Spannungsfeld von öffentlichem und privatem Leben. V: Josef Ehmer

21 Slednjih v analiziranem vzorcu sicer ni najti.

in Peter Gutschner (ur.), *Das Alter im Spiel der Generationen. Historische und Sozialwissenschaftliche Beiträge*. Dunaj, Köln in Weimar: Böhlau, 2000, 15–50.

EHMER, Josef: Das Alter in Geschichte und Geschichtswissenschaft. V: Ursula M. Staudinger in Heinz Häfner (ur.), *Was ist Alter(n)? Neue Antworten auf eine scheinbar einfache Frage (=Schriften der Mathematisch-naturwissenschaftlichen Klasse der Heidelberger Akademie der Wissenschaften 18)*. Berlin: Springer-Verlag, 2008, 149–172.

EHMER, Josep: Altersbilder im Spannungsfeld von Arbeit und Ruhestand. Historische und aktuelle Perspektiven. V: Josef Ehmer in Otfried Höffe (ur.), *Bilder des Alters im Wandel. Historische, interkulturelle, theoretische und aktuelle Perspektiven*. Stuttgart: Wissenschaftliche Verlagsgesellschaft, 2009, 209–234.

GRULICH Josef: Das ländliche Ausgedinge in der Frühen Neuzeit. Ein Beitrag zur Problematik der Wahrnehmung sozialer Kategorien im 17. und 18. Jahrhundert. *Opera Historica* 9/1, 2001, 343–369.

HELD, Thomas: Rural retirement arrangements in seventeenth-to nineteenth-century Austria: A cross-community analysis. *Journal of Family History* 7/3, 1982, 227–254.

KAČIČNIK GABRIČ, Alenka: Preživitkarske pogodbe kot garancija za starost. V: Mojca Šorn (ur.), *Starost – izzivi historičnega raziskovanja*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2017, 63–76.

KOS, Dušan. *Zgodovina morale 1: Ljubezen in zakonska zveza na Slovenskem med srednjim vekom in meščansko dobo*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2015.

KOS, Dušan. *Zgodovina morale 2: Ljubezenske strasti, prevare, nasilje in njihovo kaznovanje na Slovenskem med srednjim vekom in meščansko dobo*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2016.

KREK, Janez Evangelist: Nekaj naših ran. *Domoljub*, 1. 4. 1909.

KROŠL, Anton: *Zemljiška odveza na bivšem Kranjskem (organizacija in delo zemljiškoodveznih organov 1849–1853)*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, 1941.

MAKAROVIČ, Marija: *Sele in Selani. Narodopisna podoba ljudi in krajev pod Košuto*. Celovec: Mohorjeva založba, 1994.

MAKAROVIČ, Marija: Življenje vogrških družin. V: Marija Makarovič (ur.), *Osem stoletij Vogrč*. Celovec, Ljubljana in Dunaj: Mohorjeva založba, 1995, 215–288.

MAKAROVIČ, Marija: *Črmošnjiško-Poljanska dolina in njeni ljudje: Kočevarji staroselci in Slovenci iz preteklosti v sedanost*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2005.

MIKLAVČIČ, Frančišek: Žalostne razmere kmečkega stanu. *Domoljub*, 22. april 1909, 298.

OTTERER, Michael: Handlungsräume im bäuerlichen Ausgedinge. Übergabverträge der Herrschaft Aspang. 1780–1829. V: Margareth Lanzinger (ur.), *Vererben und Erben Adelige, städtisch-bürgerliche und bäuerliche Kontext*. St. Pölten: Verlag NÖ Institut für Landeskunde, 2021, 141–172.

ÖStA – Österreichische Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Österreichische Akten, šk. 23, str. 156–216.

PANČUR, Andrej: Družinske in bivanjske razmere starejših na Dolenjskem 1869: Analiza popisov prebivalstva. V: Mojca Šorn

(ur.), *Starost – izzivi historičnega raziskovanja*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2017, 163–192.

POLEC, Janko: Prevedba zakupnih kmetij v kupne na Kranjskem ob koncu 18. stoletja (prispevek k agrarno-pravni in socialni zgodovini Slovencev). *Zbornik znanstvenih razprav* 13, 1937, 135–214.

POLEC, Janko: *Križnikovi odgovori na vprašanja v Bogišičevem »Napotku«*. Ljubljana: [s. n.], 1945.

RAMŠAK, Mojca: Berači in odnos do njih na avstrijskem Koroškem v prvi polovici 20. stoletja. *Etnolog* 12, 2002, 81–89.

RAMŠAK, Mojca: Starost in staranje v pohorski pravljici prozi. V: Mojca Šorn (ur.), *Starost – izzivi historičnega raziskovanja*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2017, 35–44.

REMEC Meta: Začetki pokojninskega zavarovanja kmetov: od preživitka do zakona o pokojninskem in invalidskem zavarovanju. V: Mojca Šorn (ur.), *Starost – izzivi historičnega raziskovanja*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2017, 77–104.

SCHMIDT, Karl: *Gutsübergabe und Ausgedinge. Eine Agrarpolitische Untersuchung mit besonderer Berücksichtigung der Alpen und Sudetenländer*. Dunaj in Leipzig: Deuticke, 1920.

SIEDER, Reinhard: *Socialna zgodovina družine*. Ljubljana: Studia humanitatis in Založba ZRC, 1998.

SIMIČ, Vladimir: Pravnozgodovinsko gradivo v delu Gašperja Križnika. V: Marija Stanonik (ur.), *Gašper Križnik (1848–1904) in njegov čas*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2008, 66–70.

SIMIČ, Vladimir in Gorazd Makarovič: Preživitev. V: Angelos Baš (ur.), *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004, 472.

STARIHA, Gorazd: Bledi kot zid lazijo pogorelci po vasi brez doma, brez obleke, brez živeža! O maščevalnih požigih v predmarčni dobi. *Zgodovina za vse* 23/2, 2016, 27–39.

STARIHA, Gorazd: Vojaški beguni v prvi polovici 19. stoletja in kaznovanje njihovih pomagačev: Primer kazenskih spisov Deželnega sodišča v Ljubljani v letih 1825–1849. *Acta Histriae* 25/3, 2017, 701–718.

STURM, Henrik: Iz sodne prakse: Civilno pravo. *Slovenski pravnik* 19/11–12, 1903, 360–369.

THANE, Path: Social Histories of Old Age and Aging. *Journal of Social History* 37/1, 2003, 93–111.

TROYANSKY, David: *Aging in World History*. New York in London: Routledge, 2015.

VILFAN, Sergij: Agrarna premoženjska razmerja. V: Pavle Blaznik, Bogo Grafenauer in Sergij Vilfan (ur.), *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog, II. Družbena razmerja in gibanja*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za zgodovino in Državna založba Slovenije, 1980, 403–479.

VOŠNJAK, Josip: Dolgost človeškega življenja. *Ljubljanski zvon* 9/1, 1889, 28–34.

ZEITLHOFER, Hermann: *Besitzwechsel und sozialer Wandel. Lebensläufe und sozioökonomische Entwicklungen im südlichen Böhmerwald, 1640–1840*. Dunaj, Köln in Weimar: Böhlau, 2014.

ŽIDOV, Nena: Časopisi o beračih na Slovenskem v drugi polovici 19. in v začetku 20. stoletja. *Etnolog* 22/1, 2012, 45–64.

The Functions of Subsistence and the Lived Social Reality of Alimony and Subsistence Arrangements

The state of research on the history of family forms and demographic history in the 19th century for the rural areas of contemporary Slovenia is not at a level to show the possible prevalence of property transmission with alimony and subsistence arrangements (*inter vivos*), but from certain case studies (historical and ethnographic), it seems that such praxis was not particularly widespread. Before 1848, the high transmission rents at the time of the transfer of farms/cadastral units may have had a significant impact on the practice of transferring property *inter vivos*, nor can a particular “diffusion of alimony and subsistence arrangements” be observed in the second half of the 19th century. At the end of the 19th century, transfer of property with alimony and subsistence arrangements became a political, economic, and legal problem in the Austrian (Austro-Hungarian) monarchy. The discourses that emerged during this period also influenced the study of property transmission with alimony and subsistence arrangements for many decades. Starting from some research on property transmission with alimony and subsistence arrangements in the Habsburg Monarchy, this paper will answer the questions of the perception of property transmission with alimony and subsistence arrangements and the life in “retirement” on the basis of an analysis of certain criminal court records from the beginning of the 19th century, and on the basis of civil litigation of the patrimonial court, especially from the middle of the 18th century. Since most analyses of subsistence interpretations are based on subsistence contracts rather than on sources that reveal the life of the contracting parties, such an analysis can give a much more complex picture of life in old age and the circumstances that led to going into “retirement”, by revealing both the informal practices of such arrangements, the strategies of the “retired” property owners, and the much more dynamic social and gender structure of the “retired” property owners (not just the head of the household); and by providing some answers to questions about the landlords’ attitudes to social issues related to the elderly.

